УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Докторске академске студије

ИЗВЕШТАЈ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1.1. ДАТУМ И ОРГАН КОЈИ ЈЕ ИМЕНОВАО КОМИСИЈУ

Одлуком бр. 2398/1, донесеном на седници одржаној дана 21. септембра 2023. године, Наставно-научно веће Филолошког факултета Универзитета у Београду образовало је Комисију за оцену дисертације докторанда мср Маријане Ђукић, под насловом „Застареле фразеолошке јединице у српском језику", израђену под менторским руковођењем проф. др Рајне Драгићевић.

1.2. САСТАВ КОМИСИЈЕ ЗА ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. МЕНТОР
   Име и презиме: др Рајна Драгићевић
   Звање: редовни професор
   Ужа научна област: Савремени српски језик
   Датум избора у звање: 15. мај 2013.
   Установа у којој је запослен: Филолошки факултет Универзитета у Београд

2. ЧЛАН КОМИСИЈЕ
   Име и презиме: др Александар Милановић
   Звање: редовни професор
   Ужа научна област: Српски језик – Историја српског језика
   Датум избора у звање: 17. април 2019.
   Установа у којој је запослен: Филолошки факултет Универзитета у Београд

3. ЧЛАН КОМИСИЈЕ
   Име и презиме: др Гордана Штрбац
   Звање: редовни професор
   Ужа научна област: Српски језик и лингвистика

Датум избора у звање: 27. новембар 2020.
Установа у којој је запослен: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име (име једног родитеља) презиме:	Ђукић (Радивоје) Маријана
Датум и место рођења:	22. март 1988. г., Ваљево (Р. Србија)
Наслов магистарског рада:	/
Датум одбране магистарског рада:	/
Установа где је одбрањен магистарски рад:	Филолошки факултет Универзитета у Београду
Научна област из које је стечено академско звање магистра:	Српски језик и јужнословенске књижевности – Наука о језику

III СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА који су објављени или прихваћени за објављивање у оквиру рада на докторској дисертацији

Богдановић 2015: Маријана Богдановић: „О старокњижевној лексици у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ: фонетске и творбене одлике и начини њеног посрбљавања”, *Језици и културе у времену и простору* IV, Нови Сад: Филозофски факултет, 141–151.

Богдановић 2016: Маријана Богдановић: „Могућност актуализације лексичког слоја славенизама у разговорном стилу савременог српског језика”, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, год. VII, књ. 1, Крагујевац, 237–246.

Богдановић 2016: Маријана Богдановић: „Семантички и творбени аспект именичке старокњижевне лексике у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ”, *Српски језик*, XXI, Београд, 575−594.

Богдановић 2017: Маријана Богдановић: „Фразеологизми са значењем временских односа у српском језику”, у: Б. Мишић Илић, В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевност, време: језичка истраживања*, Ниш, 189–201.

Ђукић 2017: Маријана Ђукић, „Фразеологија у тестовима из српског језика са такмичења за средњу школу”, *Књижевност и језик*, LXIII, 3–4, 233–246.

Ђукић 2017: Маријана Ђукић, „Фразеолошки архаизми у српском језику”, *Наш језик*, књ. XLVIII, св. 1–2, Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 73–86.

Ђукић 2020: Маријана Ђукић: „Застареле фразеолошке јединице са адвербијалним значењем у српском језику”, *Језици и културе у времену и простору* 9, зборник радова, Филозофски факултет, Нови Сад, 401–413.

IV НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Застареле фразеолошке јединице у српском језику

V ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Предмет истраживања докторске дисертације јесу застареле фразеолошке јединице српског језика. Кандидат је за потребе истраживања ексцерпирао следеће типове фразеолошких јединица: а) фразеологизме који су као целина застарели иако њихове саставнице не спадају у застарели лексички фонд, већ су део општег и актуелног лексичког вокабулара (нпр. *везати на нос нешто некоме*; *покрити крилом (крилима)*; *пасти на душек*; *увести у танке нити (ните)*); б) фразеологизме који у својој структури садрже застареле лексичке компоненте (историзме и архаизме) (нпр. *знати некога као стару плету*, *очитати некоме бурунтију*; *пити као Тудешак*; *не знати ни првог писмена*); овај сегмент корпусне грађе кандидат је формирао у циљу провере хипотезе потврђене у страним фразеолошким истраживањима по којој један од доминантних разлога застаревања фразеологизма у целини представља застарелост компоненте у самосталној употреби; в) фразеологизме који у свом саставу садрже компоненте које се у језику не јављају у слободној употреби, већ се остварују искључиво као структурни чланови фразеолошких јединица (у страној литератури се такве лексичке јединице најчешће именују термином *уникалне компоненте* – фразеолошки везане компоненте) (нпр. озирка заст. само у изразу: *на озирке (ићи, радити и др.*) ’с предострожношћу, веома опрезно, пажљиво (ићи, радити и др.)’; валтовати заст. само у изразу: *шалтовати и валтовати* ’вршљати, неограничено господарити’). Грађа за ово истраживање броји око 600 фразеолошких јединица. Главнину корпуса чине фразеологизми у ужем смислу. У истраживање је, међутим, ушао и мањи број јединица које се традиционално убрајају у фразеологију у ширем смислу. То су јединице из паремиолошког фонда (пословице и изреке), и то оне у чијој се структури налази одређена застарела лексичка компонента, ексцерпиране пре свега у циљу што прецизнијег увида у фразеолошки потенцијал застареле лексике српског језика, те чињенице да је у литератури често истицано присуство застарелих лексема управо у саставу пословица.

У сваком поглављу докторске дисертације одговара се на неки од циљева који су унапред постављени пред ово истраживање. Шири и ужи циљеви спроведеног истраживања јесу следећи:

Циљ поглавља у којем се кандидат посветио детаљнијем осврту на историјат истраживане проблематике јесте да се, управо због неистражености датог питања у оквирима србистичких фразеолошких проучавања, у што већој мери представе погледи

страних аутора на различите аспекте овог феномена, те прикажу и одређени термини за које се може рећи да су у нашој науци недовољно познати (пре свега, термин *фразеолошки архаизам*, али и други термини, као што је нпр. термин *уникална фразеолошка компонента.*). Након исцрпног прегледа литературе, долази поглавље посвећено појмовно-терминолошким одређењима важним за ово истраживање, чији је циљ, пре свега, да се одреди обим појма *фразеолошки историзам* и *фразеолошки архаизам* с обзиром на у литератури уочену изузетну неуједначеност типова јединица које се под опсеге ових појмова подводе.

Основни циљеви анализа спроведених у четвртом поглављу рада јесу следећи: семантичка класификација застарелих фразеолошких саставница како би се увидело којим доменима стварности оне припадају, анализа фразеолошког потенцијала застареле лексике српског језика, те анализа застарелих саставница према пореклу.

Посебан циљ овог поглавља јесте да се у српску фразеолошку теорију уведе и детерминише појам и термин *потенцијално уникална фразеолошка компонента*, те да се да приказ једне групе застарелих фразеологизама српског језика у чијој се структури налази овај тип компонената.

Када је посреди анализа фразеолошке варијантности на корпусу фразеологизама са застарелим лексичким компонентама – основни циљ тог дела рада јесте да се идентификују и класификују фразеолошке варијанте у којима је застарела лексема из структуре супституисана компонентом из активног лексичког фонда, те тиме потврди теза о лексемној природи фразеолошких компонената.

Један од најважнијих циљева који је кандидат поставио на самом почетку рада био је да се установе узроци због којих одређене фразеолошке јединице застаревају и постају делом пасивног фразеолексикона. Унутар спроведене анализе, посебан циљ јесте да се на српском корпусу провери хипотеза по којој застарела лексичка компонента утиче на застаревање фразеологизма у целини, што је потврђено у многим другим језицима.

Циљ структурне анализе екцерпираног корпуса засатареле фразеологије јесте да се издвоје структурни типови архаичних фразеологизама и уочи њихова пропорционална заступљеност, док су циљеви семантичке класификације грађе да се представи мрежа концепата који се односе на различите домене стварности, те да се кроз анализу издвојених концептуалних поља осветли фразеолошка слика света српског етноса у прошлости.

У поглављу које је засновано на анкетном испитивању циљ је да се провери степен семантичке транспарентности одабраних фразеолошких архаизама, односно да се испита у којој мери су говорници способни да предвиде и интерпретирају значења застарелих фразеологизама, полазећи од идеје менталних слика, на које се испитаници могу ослонити при антиципацији фразеолошког значења. Шири циљ анкете јесте да се потврди теза о лексичком приступу фразеологизмима у менталном лексикону говорника.

Основни циљ анализа спроведених у поглављу посвећеном лексикографском аспекту застарелих фразеологизама јесте да се установе и опишу општа начела и параметери за идентификацију фразеолошких архаизама, како би се овај слој фразеологизама лакше препознавао, те систематичније и доследније квалификовао у српској лексикографској пракси, као и да се на основу изнетих параметара за процену

архаичности фразеолошке грађе донесе прилог корпусу потенцијалног речника застареле фразеологије савременог српског језика.

У целини гледано, истраживање има за циљ да покаже промене које су се одиграле у дијахронијском развоју фразеолошког система српског језика у периоду нешто већем од два века, како би се показао, с једне стране, део фразеолошког фонда српског језика који је стабилан, који у претрајава упркос смени друштвено-историјских околности и цивилизацијским променама а, са друге стране – онај део фразеолошког фонда који је нестабилан, који је застарео и изгубио функцију активног комуникативног средства.

VI ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА

У овом истраживању провераване су различите хипотезе, у зависности од конкретног задатка испитивања.

Једна од основних хипотеза која се у раду желела проверити јеста та да застарела лексичка компонента утиче на архаизацију фразеологизма у целини, што је на теоријском и емпиријском плану потврђено у различитим страним језицима. Друкчије речено, кандидат је пошао од претпоставке да је један од основних узрока застаревања фразеологизама и њиховог повлачења у пасивни фразеолошки фонд управо застарелост компоненте у самосталној употреби.

Класификацију застарелих фразеолошких компонената кандидат је засновао на постулатима компоненцијалне анализе, желећи да испита којим доменима стварности оне припадају и да извуче закључке везане за фразеолошки потенцијал застареле лексике, при чему је претпостављено да се у функцији фразеолошке саставнице најчешће налазе лексички архаизми.

У групи компонената историзама, претпоставка је да доминантну групу чине лексеме које реферишу на новчане и мерне јединице које су биле у оптицају у ранијим историјским периодима. Ова претпоставка је базирана на чињеници да су различите вредности појединих новчаних и мерних јединица биле врло погодне за одмеравање вредности разноврсних појмова и у пренесеном смислу.

Имајући у виду чињеницу да фразеологизми, као и остале језичке јединице, подлежу утицају савременог језичког система, те у складу са његовим динамичним карактером, на плану израза (као и на плану садржаја) могу доживети различите видове модификација, кандидат је претпоставио да бројни фразеологизми са застарелим лексичким компонентама имају варијанте форме – настале супституцијом застареле лексеме из фразеолошке структуре лексемом из фонда активне, општеупотребне лексике. Стога је у једном поглављу дисертације разматран феномен фразеолошке варијантности на корпусу фразеологизама са застарелим саставницама, чиме се желела и потврдити хипотеза да компоненате у фразеолошкој структури одражавају свој лексемни карактер.

С обзиром на сложеност и специфичности структурно-семантичког плана фразеологизама, те разноврсност њиховог порекла, потом семантике и употребног статуса лексема које улазе у њихов састав – кандидат је претпоставио да су разлози

због којих одређена фразеолошка јединица прелази у пасивни фонд бројнији и разноврснији него у случају појединачних лексема, те да по својој природи могу бити и језичког и ванјезичког карактера. Полазећи од наведене идеје, кандидат је у једном поглављу идентификовао и на одабраним примерима показао потенцијалне разлоге архаизације фразеолошке грађе српског језика. Посебан циљ унутар овог поглавља био је да се на фразеолошкој грађи српског језика провери хипотеза везана за узрочно-последични однос између компонентске застарелости и застарелости фразеологизма у целини.

Један од задатака анализе корпуса застареле фразеологије била је и структурна класификација, при чему је претпоставка да доминантну групу представљају глаголско-именичке конструкције.

Имајући на уму чињеницу да семантичке анализе различитих фразеолошких корпуса указају на антропоцентрични карактер језика, кандидат је извршио семантичку класификацију ексцерпиране застареле фразеологије, претпостављајући да ће се и истраживана грађа у највећој мери односити на човека, те да ће показати и сегмент језичке слике српског народа у прошлости (онај сегмент који се осветљава прикупљеним корпусом архаичних фразеологизама).

У једном поглављу рада представљено је анкетно испитивање, којем је циљ био да се провери у којој мери су говорници способни да предвиде и интерпретирају значења одабраних застарелих фразеологизама српског језика. Анкетно испитивање кандидат је спровео полазећи од хипотезе по којој је у тумачењу фразеолошког значења доминантан лексички приступ – односно приступ који подразумева менталну обраду сваке појединачне компоненте из структуре, а потом збројњихових значења, на основу чега се формира одређена ментална слика, преко које је могуће предвидети глобално значење фразеологизма.

Имајући у виду представљене основне хипотезе истраживања, кандидат је у раду у засебним поглављима посветио детаљнију пажњу сваком аспекту са којег је грађа анализирана, у складу са унапред задатим ужим и ширим циљевима истраживања.

VII КРАТАК ОПИС САДРЖАЈА ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Припремајући га према *Упутству о облику и садржају докторске дисертације*, кандидат је свој рад изложио у дванаест поглавља (рачунајући и Закључак и поглавље посвећено списку литературе), на укупно триста тридесет и једну страницу.

Дванаесто поглавље „Литература” чини библиографија, обима двадесет штампаних страница. Засебно је наведена коришћена стручна литература, а засебно лексикографска дела (речници, збирке, енциклопедије). Увид у списак литературе (јединице су навођење цитатним стилом „презиме аутора – година издања”) показује да је кандидат остварио широк преглед научних публикација на различитим словенским и несловенским језицима. Укупан број библиографских јединица које је кандидат у раду користио и које су пописане у поглављу „Литература” јесте 420.

Да је литература исцрпно употребљена, показује се, такорећи, у целом раду. Очекивано, подаци из литературе нарочито су заступљени у поглављима дисертације

под називом „Историјат истраживања питања архаизације на фразеолошком језичком нивоу” и „Теоријски оквир истраживања и појмовно-терминолошка одређења”. Међутим, треба истаћи чињеницу да емпиријски део рада није сасвим одвојен од теоријског, те да кандидат и кроз своје емпиријске анализе неретко цитира и друге ауторе; фусноте су богате и обилују подацима из литературе.

Поглавља у раду су добро и прегледно организована. Свако започиње сегментом „Увод у поглавље”, у којем кандидат укратко износи садржај (тему која ће се у датом поглављу обрађивати, као и основне циљеве анализа које следе), а завршава се сегментом „Закључак поглавља”, у којем кандидат сумарно представља закључке до којих је након спроведених анализа дошао.

Приказ садржаја докторске дисертације јесте следећи:

У уводном поглављу дисертације кандидат је представио предмет истраживања (т. 1.1), при чему је у посебној тачки издвојио устаљене вишелексемне спојеве који нису ушли у истраживање (т. 1.2). Формирање корпусног материјала образложено је кроз приказ крутеријума за екцерпцију (т. 1.3), а потом и извора за ексцерпцију грађе, те фаза при ексцерпцији (т. 1.4). Даље долазе сегменти у којима је представљена структура рада и циљеви истраживања (т. 1.5), као и методе коришћене у истраживању (т. 1.6). Уводно поглавље се завршава сегментом под називом „Области примене резултата истраживања” (т. 1.6).

У другом поглављу дисертације изнети су резултати досадашњих истраживања која су посвећена феномену архаизације у фразеолексикону различитих језика. Најпре је дат преглед литературе о питању у словенским језицима (т. 2.1), а потом преглед несловенске литературе (т. 2.2). Приказ славистичке литературе почиње представљањем србистичких и кроатистичких радова који су, у мањој или већој мери, у вези са истраживаним фразеолошким питањем, потом следи дужи осврт на истраженост дате теме у русистици и на крају преглед истраживања разматраног феномена у осталим словенским језицима (пре свега пољском, а затим и македонском, бугарском, те словеначком језику). Што се тиче литературе која је посвећена питању архаизације на фразеолошком материјалу несловенских језика, кандидат је презентовао релевантне референце из германистичке, хиспанистичке, румунске, мађарске и англосаксонске литературе.

Поглавље посвећено прегледу литературе садржи и различите сумарне коментаре везане за степен истражености датог фразеолошког питања у различитим језицима, разноврсност приступа теми, коришћену терминологију итд.

У трећем поглављу дисертације представљен је теоријски оквир истраживања и дата важна појмовно-теоријска одређења. У првом делу поглавља кандидат је дао извод из теорије фразеологије као научне дисциплине (т. 3.1). Други део овог поглавља доноси основна појмовно-терминолошка одређења важна за ово истраживање. У питању су потпоглавља посвећена појмовима и терминима *застарела лексичка јединица* (т. 3.2.1), *активни и пасивни фразеолошки фонд* (т. 3.2.2), *фразеолошки историзам* (т. 3.2.3), *фразеолошки архаизам* (т. 3.2.4).

Четврто поглавље дисертације посвећено је фразеологизмима са лексичким компонентама које, са гледишта савременог српског језика, припадају застарелом лексичком фонду (архаизмима и историзмима). Главни део поглавља посвећен је

семантичкој класификацији застарелих фразеолошких компонента у различите тематске групе, након које су извучени различити закључци, подељени у одвојене тачке: а) структура застарелих фразеолошких компонената према пореклу (т. 4.3.1), б) поредак тематских група застарелих фразеолошких компонената према бројности (т. 4.3.2), в) фразеолошки потенцијал застареле лексике (т. 4.3.3), г) историзми као компоненте фразеолошких јединица (т. 4.3.4), д) архаизми као компоненте фразеолошких јединица (т. 4.3.5).

Последњи сегмент овога поглавља посвећен је фразеологизмима из пасивног фонда у чијој се структури налази тзв. *потенцијално уникална компонента*: тј. компонента која у језику није потврђена у самосталној, слободној употреби, већ искључиво у структури фразеолошких јединица.

У петом поглављу дисертације разматран је феномен варијантности на корпусу фразеологизама са застарелим лексичким компонентама. Кандидат је најпре изнео теоријски део везан за појам и типове фразеолошке варијантности (т. 5.1. и т. 5.2), а потом спровео анализу (т. 5.3).

Даље следи важно потпоглавље под насловом „Фразеолошке варијанте са супституисаном застарелом лексичком компонентом као потврда тезе о лексемном карактеру фразеолошких компонената”, пре свега због чињенице да у литератути постоје диспаритетни ставови везани за лексемну природу компонената фразеолошких јединица.

У шестом поглављу дисертације кандидат је разматрао потенцијалне узроке због којих одређене фразеолошке јединице застаревају и прелазе у пасивни фразеолошки фонд. На одабраним примерима из корпуса идентификовани су и објашњени разлози архаизације фразеолошке грађе српског језика. Представљено је пет разлога застаревања фразеолошких јединица, који су у вези како са језичким факторима (застаревање лексичке компоненте, архаична граматичка обележја у структури, супституција од стране фразеолошке варијанте или фразеолошког синонима), тако и са ванјезичким факторима (архаизација културне информације одражене на денотативном нивоу фразеолошке јединице).

У вези са овим поглављем, треба поменути и занимљива потпоглавља насловљена у форми питања („Како застарела компонента утиче на архаизацију фразеологизма у целини?” (т. 6.2.1.2.2); „Зашто одређени фразеологизми са застарелим лексичким компонентама опстају у језику као део активног фразеолошког фонда?” (т. 6.2.1.3.1). То показује да кандидат не само да грађу описује већ је и замишљен над њом, поставља добра питања и труди се да одговори на њих.

Седмо поглавље дисертације посвећено је формалној типологизацији архаичне фразеолошке грађе. Корпус застарелих фразеологизама класификован је на основу структурних карактеристика, према врсти синтаксичке јединице којом су изражени (фразеологизми у форми предлошко-падежне конструкције, у форми синтагме, те у форми реченице), при чему су у обзир узете и морфолошке карактеристике компонената (врста речи). У засебној тачки кандидат је детаљније представио структурне карактеристике поредбених (компаративних) фразеологизама из грађе (т. 7.3).

У осмом поглављу рада кандидат је извршио семантичку класификацију засатрелих фразеолошких јединица. Семантичка анализа извршена је у оквиру когнитивно-концептуалног приступа фразеологији, груписањем фразеологизама у

одређена концептуална поља. У оквиру сваког концептуланог поља фразеолошким јединицима су придружени одговарајући дескриптори који их семантички прецизније описују. Дескриптори су додељени на основу принципа семантичке декомпозиције, ослањајући се на лексикографску дефиницију фразеолошког значења. У посебном сегменту поглавља кандидат је осветлио фразеолошку слику света српског народа у прошлости – ону слику пружа пружа ексцерпирани корпус архаичне фразеологије, чије потврде махом долазе из XIX века (т. 8.3).

Дисертација се даље наставља поглављем које је засновано на анкетном испитивању. У том поглављу кандидат се бавио мотивисаношћу застарелих фразеолошких јединица и могућности разумевања њиховог глобалног значења из угла теоријских постулата когнитивне лингвистике.

У првом, теоријском делу овог поглавља, кандидат је приказао начине на које се у оквиру когнитивне парадигме анализира значење фразеолошких јединица (т. 9.1), те представио различита когнитивнолингвистичка експериментална истраживања о мотивисаности фразеологизама и разумевању фразеолошког значења (т. 9.2).

У другом, истраживачком делу поглавља, представљена је најпре методологија и циљ анкетног истраживања које је кандидат спровео (т. 9.3). Претпостављајући да је говорницима непозната семантика фразеолошких јединица које су означене као застареле, јер се оне у савременом језичком тренутку не налазе у активној употреби, кандидат је спровео анкету у којој је од 100 испитаника, студентског узраста, тражено да претпоставе шта би значили изабрани фразеолошки архаизми. Резултати анкете и дискусија представљени су у тачки 9.4., а сумарно посматрајући, закључци из овог поглавља осветлили су когнитивну основу архаичне фразеолошке грађе.

Десето поглавље дисертације посвећено је лексикографској обради застарелих фразеолошких јединица. У овом поглављу кандидат је најпре представио основне фразеографске захтеве, а у оквиру њих посебно разматрао питања стилистичке квалификације фразеолошких јединица ослањајући се, превасходно, на решења руске фразеографске праксе (т. 10.1), потом се осврнуо на хронолошки параметар при одабиру грађе за израду фразеолошких речника (т. 10.2), те даље представио статус застареле фразеолошке грађе у руској фразеографији (т. 10.3).

У другом сегменту поглавља кандидат се бавио начинима обраде застареле фразеолошке грађе у РСАНУ, кроз анализу типа извора који су потврда фразеолошких архаизама, као и модела семантизације застарелих фразеологизама, те навео одговарајуће препоруке у вези са обрадом застарелих фразеолошких јединица, у циљу унапређења рада на српском тезаурусном речнику (т. 10.4. и т. 10.5).

Коначно, у последњем сегменту поглавља кандидат је, на основу свих изнетих параметара за процену архаичности фразеолошке грађе, дао мали прилог корпусу потенцијалног речника застареле фразеологије савременог српског језика (т. 10.6).

Уопштено гледано, интердисциплинарни карактер спроведеног истраживања у оквиру ове докторске дисертације допринео је томе да добијени резултати могу имати теоријски и практични значај у различитим научним областима: фразеологији, лексикологији, лингвокултурологији, стилистици (посебно, фразеостилистици), историји језика, когнитивној лингвистици, лексикографији (и уже, фразеографији), теорији превођења.

VIII ОСТВАРЕНИ РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС

С обзиром на актуелни ниво сазнања у лингвистици, може се рећи да је кандидат у дисертацији пружио целовит опис застарелих фразеолошких јединица у српском језику. Остварени резултати, основни закључци и научни допринос ове докторске дисертације јесте у следећем:

1) С обзиром да је феномен архаизације на фразеолошком језичком нивоу у српској и хрватској литератури готово потпуно маргинализован, значајно је што је кандидат у посебном поглављу рада дао шири преглед литературе посвећен овој теми у различитим словенским и несловенским језицима. У страним фразеологијама, дато фразеолошко питање разматрано је са различитих аспеката, о чему се кандидат детаљније обавестио, те приказао бројне радове из руског и пољског језика (бројчано доминантне), потом из македонског, бугарског, словеначког, француског, немачког, енглеског, али и мађарског, румунског, те шпанског језика. Један од практичних доприноса ове дисертације јесте систематизација референци разврстаних у зависности од тога који се сегмент разматраног фразеолошког питања у њима истражује (у целини или партитивно), коју је кандидат донео у тачки 2.3. (Закључак поглавља посвећеног досадашњим истраживањима разматраног питања), односно тачки 11.3. (Закључак докторске дисертације). Овакве систематизације су корисне јер се будућим истраживачима исте или сличне теме пружа прегледан историјат питања и показаје шта је све обрађено у страним научним срединама.

2) У вези са теоријским доприносима рада, издвајамо дефинисање и терминолошко одређење појмова *фразеолошки архаизам*, *фразеолошки историзам*, *потенцијално уникална компонента*.

Дефинисање појмова *фразеолошки историзам* и *фразеолошки архаизам* значајно је с обзиром да у српској лингвистици изостају шире експланације ових појмова, те да је у страној литератури кандидат уочио неуједначеност типова јединица које се под обиме наведених појмова подводе.

Такође, рад доноси и друге нове појмове и термине, који се, вероватно, први пут срећу у србистици: *лингвокултуролошка ситуација*, *традиционализам*, *изоловани архаизам, неизоловани архаизам*, *агноним*, *нотиолизам*, *асиметрични архаизам* и др.

3) У поглављу које се бави тематском класификацијом застарелих фразеолошких компонената стечен је увид у то којим сегментима стварности припадају застареле лексеме које се налазе у структури фразеолошких јединица. Класификација застарелих компонената на основу лексичког значења значајна је и са аспекта детерминације сложеног односа између значења мотивационе базе и глобалног фразеолошког значења.

Показало се да је најбројнија тематска група ’новац’, у којој доминирају историзми за означавање новчаних јединица које су некада биле у оптицају. Даље, кандидат доноси и остале важне закључке везане за фразеолошки потенцијал застареле лексике српског језика (на пример, да је број архаизама који учествују у структури фразеологизама српског језика више је него двоструко већи од броја историзама са функцијом фразеолошке саставнице (141 наспрам 65); потом да је фразеолошки најпродуктивнији историзам лексема *грош* (са својим деминутивним образовањем *грошић*), док је фразеолошки најпродуктивнији архаизам лексема *дувар*; даље, према ексцерпираном фразеолошком материјалу, око 78% архаизама који се остварују као

фразеолошке компоненте представљају лексички архаизми, док проценат лексичко-фонетских и лексичко-творбених архаизама са овом функцијом износи око 22% итд.).

Након разматрања застарелих фразеолошких компонената са аспекта порекла, закључено је да више од половине ове лексике има статус позајмљеница. Према истраживаној грађи, око 60% застарелих лексема које се јављају у структури фразеолошких јединица пореклом је из неког од страних језика (у питању су позајмљенице из турског (очекивано бројчано доминантне), италијанског, немачког, мађарског, грчког и латинског језика).

Кандидат је, такође, констатовао да су застареле лексеме из приказаних тематских група представљале стабилан део лексичког фонда ранијих епоха јер се, по правилу, могућност творбе фразеолошких јединица везује за лексеме које одликује укорењеност у систему, те прилична фреквентност употребе.

4) Посебан сегмент рада посвећен је застарелим фразеологизмима са компонентама које у језику немају самосталну, слободну употребу, већ се јављају искључиво у структури фразеолошких јединица (у речнику се у таквим случајевима даје опис: „(само) у изразу” – нпр. *валтовати* заст. само у изразу *шатловати и валтовати* ’вршљати, неограничено господарити’; *грасуљ* само у изразу: *хтети грасуља* ’хтети и једно и друго (од двеју ствари између којих треба бирати)’). Ослањајући се на истраживања у оквиру страних фразеологија (превасходно германистичке и словеначке), представљен је феномен *фразеолошке уникалности*. Због рестриктивног карактера термина *уникална компонента*, који имплицира да компонента засигурно нема самосталну употребу, што се не може сигурно тврдити јер је можда у питању само празнина у грађи за речник – кандидат је предложио термин *потенцијално уникална компонента*.

5) У једном поглављу докторске дисертације разматран је феномен варијантности на корпусу фразеологизама са застарелим лексичким компонентама. Кандидат је издвојио четири типа фразеолошких варијаната (лексичке (бројчано доминантне), творбене, фонетске и квантитативне), те констатовао да застарелу компоненту у варијантној фразеолошкој јединици не може заменити било која лексема – у питању су оне лексичке јединице које представљају савремени синоним дате застареле саставнице или су пак у питању лексеме из исте или сродне тематске групе. Управо чињеница да се застарела лексема супституише значењски сродном лексемом омогућује критеријалну особину феномена фразеолошке варијантности, а то је очуваност идентичног глобалног значења.

Важан закључак овог поглавља представљају и наводи из сегмента под насловом „Фразеолошке варијанте са супституисаном застарелом лексичком компонентом као потврда тезе о лексемном карактеру фразеолошких компонената”, с обзиром на чињеницу да око питања лексемне природе фразеолошких компонената у литератури постоје неуједначени ставови. Кандидат закључује да приказан феномен супституције застареле фразеолошке компоненте лексемом из активног лексичког фонда представља чврст аргумент да компонента у фразеолошкој јединици има лексемни карактер, те да да управо зато што чувају своја лексичка својства – компоненте нису интактне на измене које се, у складу са динамичком природом језичког система, константно догађају у лексичком фонду.

6) Посебан допринос ове дисертације представља поглавље у којем су разматрани потенцијални разлози због којих фразеолошке јединице застаревају и прелазе у пасивни фразеолошки фонд. Показало се да су језички разлози бројнији од

ванјезичких, при чему доминантан узрок архаизације фразеологизма у целини представља застаревање компоненте у самосталној употреби. Близу 90% фразеолошких јединица са застарелом саставницом које је кандидат ексцерпирао за потребе рада припада пасивном фразеолексикону. Хипотези по којој компонентска застарелост утиче на застаревање целог фразеологизма, иако у великој мери потврђеној – кандидат је приписао донекле релативни карактер, с обзиром да се издваја и група фразеологизама који се налазе у активној језичкој употреби (нпр. *дотерати цара до дувара*, *платити данак нечему*, *мерити истим аршином*, *ни педља* и сл.), с тим што је констатована и на чињеница да такви фразеологизми нису бројни, те да у језику функционишу и њихове варијанте без застареле лексичке саставнице. Такође, на застаревање утиче и граматичка архаизација, нпр. архаичан падежни облик компоненте (нпр. *загристи зубма у ледину*) или архаична рекција (нпр. *имати зло срце на кога*). Даље, као узроке повлачења повлачења фразеолошких јединица у пасивни део фразеолексикона кандидат претпоставља супституцију од стране варијантне форме (нпр. *пасти на душек* (заст.) : *пасти на постељу*) или од стране фразеолошког синонима (нпр. *однети кратак перчин* (заст.) : *извући дебљи крај*). Кандидат констатује да је супституција одређених фразеологизама од стране варијантне форме или синонимног фразеологизма системски процес заснован на закону језичке економије (инхерентном сваком језику), који подразумева избегавање редундантности на свим језичким нивоима. Као последњи, али такође врло фреквентан разлог архаизације фразеолошких јединица, кандидат наводи чињеницу да оне на денотативном нивоу одражавају културне информације које нису актуелне у контексту савремене лингвокултуролошке ситуације (нпр. *извући мазију*, *повалити на клупу*). Примери културолошки маркираних фразеологизама који се издвајају из корпуса и понаособ објашњавају посебно су занимљиви, и показују способност кандидата се задржи на појединачним примерима и да такве микроанализе спретно унесе у рад.

7) У структурној анализи ексцерпираних фразеолошких архаизама кандидат је констатовао да дистрибуција структурних типова изгледа овако: синтагматске конструкције (78%), предлошко-падежне конструкције (13%), реченичне конструкције (9%). Синтагматске конструкције подељене су на именичке и глаголске, а између ова два подтипа забележена је велика диспропорција у броју примера (15% именичких синтагматских конструкција наспрам 85% глаголских).

8) Приликом семантичке класификације застареле фразеолошке грађе кандидат се ослонио на когнитивно-концептуалну методу, групишући фразеологизме, на основу глобалног значења, у одговарајућа концептуална поља, која одговарају тематским целинама из реалног света. Показало се да у ексцерпираном корпусу фразеолошких архаизама доминирају фразеологизми који се односе на човека (чак 79%), док знатно мањи део истраживаног корпуса представљају фразеологизми који се не односе директно на човека (концептуално поље ’апстрактни појмови’ заузима 8,5% грађе, док на фразеолошке архаизме којима се изражавају прилошка значења долази 12,5% анализираног фразеолошког материјала).

На основу извршене семантичко-концептуалне класификације, кандидат је осветлио фрагмент језичке слике света српског народа у прошлости – онај фрагмент који нам пружа ексцерпирани корпус застареле фразеологије, чије потврде махом долазе из XIX века. Кроз анализу дескриптора из сваког концептуалног поља, уочено је да већина ексцерпираних фразеологизама има негативну конотацију, те констатована човекова потреба да експресивно маркира управо негативне и непожељне појаве

(негативне особине личности, непожељна стања, непожељне активности, поступке и понашања, негативне међуљудске односе). На основу закључака који произлазе из анализе грађе, кандидат је претпоставио тенденцију по којој се у језику знатно чешће маркира управо оно што је негативно обележено на скали друштвеног вредновања.

Проучавање застареле фразеологије по концептуалним пољима може представљати допринос и допуну истраживањима која се баве језичком сликом света у менталном лексикону српског народа, идентификујући промене у језику.

9) Посебан допринос представља и поглавље засновано на анкетном испитивању, у којем се осветљава психолошка, тј. когнитивна, основа застарелих фразеолошких јединица. У целини посматрано, анкетно истраживање је показало да су говорници способни да антиципирају семантички садржај и оних фразеолошких јединица са којима не постоји претходно комуникативно искуство (у овом случају – јер су застареле) и које нису елементи њиховог менталног лексикона. Како кандидат констатује, у овом закључку ирелевантно је то да ли је претпостављени семантички садржај тачан или не, односно да ли одговара значењу које даје речник. Важно је, заправо, то што испитаници уопште могу да претпоставе шта значе одређене фразеолошке јединице које, као застареле, нису елемент њиховог менталног лексикона, чиме се потврђује теза да фразеологизми нису изоловане језичке јединице, арбитрарног значења и похрањене у менталном лексикону као окамењене структуре (без могућности успостављања везе између облика и значења), већ да је велики број њих, наиме, захваљујући когнитивним механизмима (међу којима је доминантна метафора), могуће протумачити иако не постоји претходно комуникативно искуство са њима. То даље, истиче кандидат, указује да је у тумачењу фразеолошког значења доминантан лексички приступ – односно приступ који подразумева менталну обраду сваке појединачне компоненте из структуре, а потом зброј њихових значења, на основу чега се основу чега се формира одређена ментална слика, преко које се предвиђа глобално значење фразеологизма.

Резултати анкете показују да је скоро половина испитаника (тачније 48%) за провераване фразеолошке архаизме навела тачну дефиницију (тј. дефиницију која је слична оној коју даје речник). Као важан закључак који кандидат наводи након представљања и анализе одговора испитаника јесте следеће: у тумачењу семантике непознатих фразеологизама можемо се ослонити на универзалне когнитивне способности, пре свега, на метафору и метонимију као доминантне начине концептуалног мапирања, као и на конвенционална (заједничка) знања о свету; међутим, значајну улогу имају и индивидуална асоцијативна повезивања (различите перцепције појмова на које реферишу фразеолошке компоненте, што је најчешће у складу са сопственим искуством).

Закључци који су проитекли из спроведене анкете нарочито могу бити примењиви приликом овладавања фразеологизмима у настави страних језика, а увођење у рад експерименталног истраживања, заснованог на когнитивној основи, знатно обогаћује, и чини целовитијим, опис застареле фразеологије српског језика.

10) Посебно је информативно последње поглавље у раду, посвећено лексикографском аспекту. Кандидат је у њему најпре разматрао основна фразеостилистичка питања, представљајући систем стилистичких квалификатора који се дају уз фразеологизме (ослањајући се углавном на руска фразеолошка и фразеографска дела). Овај сегмент теоријске природе значајан је због тога што је

фразеостилистика код нас недовољно развијена област, што као последицу има и изостајање системске квалификације фразеолошке грађе у речницима.

Даљи допринос овог поглавља јесте у томе што је представљен статус застареле фразеолошке грађе у руској фразеографији, када се показало да се у руским речницима врши брижљива процена фразеологије према критеријуму временске маркираности, те се многи фразеологизми квалификују као застарели (или комбинацијом квалификатора *заст*. (рус. *устар*.) и неког другог квалификатора, врло често книж. ('књишки')). Представљени модели обраде застареле фразеологије у руским речницима могу послужити као репрезентативни пример за обраду грађе у српским лексикографским делима.

У наставку овог поглавља следи сегмент посвећен начину обраде застареле фразеолошке грађе у српском тезаурусном речнику (РСАНУ). Кандидат је анализрао тип и време настанка извора који су потврда застарелих фразеологизама, као и начине њихове семантизације. Увидом у застарели језички материјал који је презентован у српском тезаурусу, констатовано је да за разлику од лексичких јединица, које се приљежно одмеравају према раслојености на временској оси, те често маркирају као застареле – у случају фразеолошких јединица такве квалификације нису тако честе, при чему, наглашава кандидат, треба имати у виду чињеницу да се за разлику од специјалног фразеолошког речника – од речника општег типа не може очекивати детаљна квалификација употребне и стилске вредности фразеологизама. У посебном одељку издвојене су одређене препоруке у вези са лексикографском обрадом застарелих фразеологизама које могу бити корисне при што систематичнијем препознавању и издвајању корпуса архаичне фразеологије, те при адекватнијој лексикографској дескрипцији овог слоја фразеолошког материјала у српском тезаурусном речнику. Такође, у последњем сегменту поглавља представљан је прилог корпусу потенцијалног речника застареле фразеологије савременог српског језика. Предложено је да се застареле фразеолошке јединице, како је то и обичај у руској фразеографији, обраде заједно са застарелим лексичким јединицама, у оквиру истог речника, а разлог овоме првенствено лежи у чињеници да велики део корпуса фразеолошких архаизама чине управо фразеологизми који имају застарелу лексему у структури.

Имајући у виду све податке које доноси ово поглавље, увиђа се да је лексикографски аспект прилично детаљно осветљен, како у теоријском смислу (кроз разматрања општих фразеостилистичких питања, те приказ статуса застареле фразеолошке грађе у руској и српској фразеографији), тако и у практичном смислу (првенствено кроз препоруке дате у циљу унапређења српске лексикографске праксе када је дата тема у питању).

IX ПРОВЕРА ОРИГИНАЛНОСТИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

На основу *Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду* и налаза у извештају из програма *iThenticate*, којим је извршена провера оригиналности докторске дисертације „Застареле фразеолошке јединице у српском језику" аутора мср Маријане Ђукић, констатовано је да утврђено подударање текста износи 7%.

Овај степен подударности исход је присуства цитата, библиографских података о коришћеној литератури, устаљених синтактичких конструкција, и – посебно – претходно публикованих резултата докторандових истраживања, који су проистекли из његове дисертације.

На основу изнетог, а у складу са ставом 2 Члана 8 *Правилника о поступку провере оригиналности докторских дисертација које се бране на Универзитету у Београду*, извештај указује на оригиналност докторске дисертације, те се прописани поступак припреме за њену одбрану може наставити.

X ЗАКЉУЧАК И ПРЕДЛОГ

Комисија за оцену докторске дисертације констатује да је рад под насловом „Застареле фразеолошке јединице у српском језику" кандидата мср Маријане Ђукић оригинално и самостално научно дело и да су се стекли услови за јавну одбрану.

Комисија стога предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета Универзитета у Београду да прихвати Извештај о оцени докторске дисертације „Застареле фразеолошке јединице у српском језику", коју је кандидат мср Маријана Ђукић израдила под менторским руковођењем проф. др Рајне Драгићевић, и да је, у складу са прописима, упути на разматрање Већу научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ:

1. _____
2. Проф. др Рајна Драгићевић
ментор

2. _____
Проф. др Александар Милановић
члан Комисије

3. _____
Проф. др Гордана Штрбац
члан Комисије